

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 340.12

Костицький Михайло Васильович,
*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
член-кореспондент АПН,
екс-суддя Конституційного Суду,
заслужений юрист України*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розкривається специфіка та процесуальні особливості проведення судово-психологічної експертизи в адміністративному процесі. Визначається необхідність участі у судовому засіданні судово-психологічного експерта. Особлива увага приділяється аналізу технологічної сторони судово-психологічної експертизи.

Ключові слова: *судово-психологічна експертиза, адміністративний процес, судове засідання, експерт, експертний висновок, психологічне дослідження.*

Постановка проблеми. Використання судово-психологічної експертизи у адміністративному процесі є вкрай важливим елементом встановлення справедливого правового рішення. Особливої уваги заслуговує безпосередня процедура проведення судово-психологічної експертизи. Наукова актуальність дослідження полягає в тому, що необхідно визначити процесуальні та юридичні підстави для виклику судово-психологічного експерта для участі у судовому засіданні та здійсненні ним експертизи. Актуальним є також питання оцінки судово-психологічного висновку та його впливу на судові рішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою судово-психологічної експертизи в цілому, а також можливостей її застосування у адміністративному процесі займалися такі науковці, як М. Варій, І. Галян, Н. Клименко, А. Луцький, А. Миколенко та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення основних аспектів проведення судової експертизи в адміністративному процесі, поряд запрошення експерта на судові засідання та вплив судово-психологічного експертного висновку на рішення суду.

Вклад основного матеріалу дослідження. Після стадії відкриття провадження та підготовки до судового розгляду наступав власне стадія судового розгляду де

психологічна експертиза, і проводиться. Можна виділити два аспекти проведення експертизи:

- 1) юридичний, або процесуальний;
- 2) психологічний, пов'язаний із специфікою проведення саме судово-психологічної експертизи [2, с. 243].

Юридичний аспект судово-психологічної експертизи в адміністративному провадженні проявляється в тому, що її результати, як людинознавчої, можуть бути важливим, а іноді й головним доказом щодо того, чи може бути конкретна особа суб'єктом адміністративного проступку, чи є вона повністю осудною чи частково, якою є форма вини, які мотиви домінували в протиправній поведінці, на що була спрямована мета діянь які оцінюються як деліктні.

Тому поряд з оцінкою інших доказів у суді першої інстанції має бути оцінено й висновки судово-психологічної експертизи.

Об'єкт експертно-психологічного дослідження має динамічний характер. Він не піддається описанню за допомогою математичного апарату; висновки психологічної експертизи значною мірою пов'язані з обставинами справи, перш за все – показаннями правопорушника, потерпілого, свідка, які в суді можуть бути змінені, уточнені. Тому виклик експерта-психолога, в суд де розглядається справа є обов'язковим.

Може виникнути запитання чи адміністративний суд зобов'язаний допустити до розгляду справи, експерта який проводив експертизу за завданням органів державної влади місцевого самоврядування, і заслухати його. У даному випадку слід виходити зі безпосередності та усності і процесу та того, що для обґрунтування рішення допускаються лише докази, які перевірені в суді.

Виходячи зі специфіки судово-психологічної експертизи, в кожному випадку проведення психологічної експертизи участь експерта в судовому засіданні є необхідною. Однак аналіз практики свідчить про те, що не завжди в судові засідання викликаються експерти, які проводили експертизу на стадії адміністративного розслідування. У тих випадках, коли експерти в судові засідання не викликалися, дослідження висновків експертизи судом та учасниками судового розгляду мало недостатньо глибокий, поверхневий характер. У зв'язку з комісійним проведенням психологічної експертизи припускаємо, що немає необхідності викликати всіх експертів, які проводили психологічну експертизу на стадії адміністративного розслідування. Суд може обмежитися викликом одного із членів експертної комісії – її голови або судового психолога, який входив до складу комісії.

Визнавши необхідним проведення в суді психологічної експертизи, суддя в тих випадках, коли така експертиза проводилася на стадії адміністративного розслідування викликає експерта в судові засідання повісткою. Тут постає питання про порядок виклику в суд експерта в тому разі, якщо експертиза на стадії адміністративного розслідування не проводилася. Видається, що в цьому випадку порядок виклику має бути ідентичний викликові експерта, що проводив дослідження на стадії адміністративного розслідування. Однак, проти такої позиції можуть бути заперечення: вид, об'єкт і предмет психологічної експертизи в даному разі ще не визначені, бо немає ухвали про призначення судово-психологічної експертизи (простої або комплексної); чи неявна доцільність виклику в суд саме конкретного експерта; не виключена можливість того, що викликаний експерт не зможе в силу своєї спеціалізації провести експертизу з визначеного суддею кола питань; у судовій повістці не вказуються обставини справи, через які викликається експерт, – і за таких умов він не може підготуватися до експертизи ні теоретично, ні методично.

Доцільним у таких випадках був би виклик експерта не повісткою, а листом на, ім'я керівника підприємства, організації, де працює експерт, – у якому слід би коротко вказати обставини справи, для дослідження яких запрошується експерт, кваліфікацію вчиненого правопорушником, час і місце судового засідання, прізвище й посаду фахівця, що викликається в якості експерта. При проведенні психологічної експертизи в кримінальному процесі є випадки коли суд у такому листі вказує лише вид спеціальних знань, необхідних для експертного дослідження в суді (дитяча, педагогічна, патопсихологічна та ін.), і просить керівника навчального, навчально-дослідницького або лікувального закладу, у штаті якого числиться спеціаліст необхідної кваліфікації, забезпечити його явку. Припускається, що такий напівпроцесуальний порядок виклику експерта на судові засідання хоча й далекий від досконалості, проте він є правильнішим та ефективнішим, аніж виклик експерта за допомогою повістки.

Суд розглядає справу в судовому засіданні. В суді безпосередньо, усно і безперервно ведеться дослідження доказів у справі, в тому числі призначення експертизи, заслуховуються висновки експертів, при необхідності проводяться їх допити.

У тих випадках, коли психологічна експертиза проводилася на стадії адміністративного розслідування і експерт викликається в суд першої інстанції, якщо не змінюється об'єкт і предмет дослідження, то проводити нову експертизу не доцільно. Експерт у такому разі повинен бути допитаний судом і учасниками судового розгляду з метою в'яснення і уточнення положень експертизи, проведеної ним на стадії адміністративного розслідування. Якщо суд або учасники судового розгляду ставлять перед експертами питання, що змінюють чи розширюють предмет експертного дослідження, і для відповіді на них потрібне додаткове експертне дослідження, – то суд повинен винести ухвалу про додаткову психологічну експертизу в суді.

Потребує уточнення питання необхідності винесення ухвали суду про призначення експертизи в тому випадку, коли психологічна експертиза проводилася на стадії адміністративного розслідування. Це чинний ЦПК чи КАС не регламентують, а лише вказують, що експертиза в суді проводиться за правилами, передбаченими статтями 81-88 КАС та 143-150 ЦПК, в яких мова йде про проведення експертизи в суді. У названих статтях закону вказується, що учасники судового розгляду повинні в письмовій формі подати суду питання, які вони бажають поставити перед експертом; суд розглядає ці питання і остаточно формулює їх. Експерт повинен дати на ці питання відповіді в письмовому висновку, а потім може бути допитаний судом і учасниками судового розгляду. Припускається, що в наведених нормах передбачений порядок проведення експертизи в суді у тому разі, коли вона на стадії адміністративного розслідування не призначалася; коли ж така експертиза вже проводилася, то призначати її знову для аналізу тих же питань немає сенсу. Тим більше, що суд повинен дослідити всі докази, зібрані органами які проводили адміністративне розслідування, в тому числі висновки психологічної експертизи. Проігнорувати таку експертизу, проведеною на цій стадії, суд не може, а не проаналізувавши і не перевіривши її під час судового розгляду, не може призначати додаткової або повторної експертизи в суді. Статтями 85 КАС та 150 ЦПК України передбачено призначення додаткової і повторної експертизи. Будь-яка експертиза, призначена в суді, якщо аналогічна експертиза з тих же питань проводилася на стадії адміністративного розслідування, вже є додатковою [3, с. 134-145].

Експерт, який з'явився в суд за викликом, повинен бути не лише допущений до судового розгляду, але й отримати від суду повноваження на можливість активної участі в ньому: вивчати матеріали справи, брати участь у допиті правопорушника, потерпілого,

свідка щодо тих обставин і фактів які мають значення для справи і стосуються предметів психологічної експертизи. Всі ці права експерт може реалізувати після винесення судом (суддею) ухвали про призначення судово-психологічної експертизи, в якій вказується її вид (проста або комплексна) та питання, що стоять перед експертами, – тобто є окреслений предмет експертизи.

Відповідно до законодавства, одночасно з роз'ясненням експертові його прав і обов'язків суд повинен також роз'яснити, з якою метою експерт викликаний на судове засідання (ст. 130 КАС, 171 ЦПК). Крім того, після встановлення факту присутності експерта на судовому засіданні суд повинен уточнити питання стосовно кваліфікації, компетенції, зацікавленості експерта у справі. Після заслуховування можливих відводів, чи самовідводів, рішення про їх обґрунтованість та про можливість подальшої участі в судовому розгляді конкретної обізнаної особи як експерта суд повинен пояснити йому його права і обов'язки, попередити про відповідальність за відмову чи ухилення від проведення експертизи і за подання завідомо неправдивих висновків. Після цього суд розглядає і вирішує клопотання, заявлені з питань експертизи. З цією метою він, відповідно до вимог закону, допитує учасників судового розгляду: чи є у них клопотання про виклик нових експертів, потребу додаткових матеріалів для забезпечення проведення судово-психологічної експертизи. В законі не передбачено можливість для самого експерта вносити клопотання у початковій частині судового розгляду, незалежно від того, чи проводилась експертиза під час адміністративного розслідування чи ні. Але ст. 144 ЦПК передбачає можливість використання викликаного фахівця для формулювання питань, які ставляться перед експертизою. Експерт має право заявляти клопотання в судовому розгляді, якщо вони стосуються необхідності представлення нових матеріалів, зразків, проб для порівняльного дослідження, вирішення нових і додаткових питань, проведення додаткової, повторної або первинної експертизи, огляду речових доказів, предмету експертизи та ін.

У процесі призначення експертизи судом повинні бути дотримані установлені законом права правопорушника та інших учасників процесу з приводу об'єкту експертного дослідження, складу експертної комісії, редакції питань, поставлених перед експертизою; враховані інші нюанси. Це не позбавляє суд та учасників судового розгляду можливості поставити перед експертами додаткові запитання. З іншого боку, винесення ухвали про призначення психологічної експертизи потрібне для того, щоб експерт-психолог міг уже з початкового етапу судового розгляду активно приступати до проведення експертизи.

Суд, визнавши за необхідне проведення психологічної експертизи, може призначити її в будь-який час до виходу суду в нарадчу кімнату для ухвалення рішення. Можливий варіант, коли суд спочатку виносить ухвалу про призначення психологічної експертизи, а потім викликає на судове засідання експертів-психологів, роз'яснює їм їхні права та обов'язки, забезпечує можливість проведення експертного дослідження. Проте, більш ефективним є такий порядок залучення експертів на етапі судового розгляду, коли спочатку експерт викликається на судове засідання, де визначається його кваліфікація, компетентність, спеціальність та ін., а потім він бере участь у підготовці призначення експертизи, формулюванні, обговоренні й постановці питань для експертизи. А вже пізніше виноситься ухвала суду про призначення експертизи, і експерт отримує змогу активно брати участь у судовому розгляді, проведенні судових дій [2, с. 251].

Для експертів-психологів особливо важливим джерелом інформації при проведенні експертизи є показання правопорушників, потерпілих, свідків про обставини вчиненого

правопорушення і про особу підекспертного. З метою отримання такої інформації, відповідно до закону, експерт може ставити запитання потерпілому, обвинуваченому, свідкам. У ст. 66 КАС і ст. 53 ЦПК прямо передбачено право експерта з дозволу суду (судді) ставити запитання допитуваним. Немає будь-яких обмовок щодо обмеження права експерта задавати питання правопорушнику, потерпілому, свідкам щодо обставин, які мають значення для формулювання експертом висновку. В даному випадку мається на увазі, що відповідно до загальних норм, які регулюють права та обов'язки експерта, брати участь у допиті вказаних осіб він може із дозволу суду. На нашу думку, формулу «із дозволу суду» необхідно розуміти не як імперативне твердження, яке дозволяє судові надавати експерту можливість брати участь у допиті підсудного та інших осіб або позбавляти його такої можливості, – а як функціональне, пов'язане із розпорядчими управлінськими функціями головуючого в суді, який забезпечує порядок при проведенні допиту, встановлює порядок у постановці питань, контролює те, щоб питання стосувалися суті справи або тих функцій, які повинні бути виконані експертом у суді. Суддя чи головуючий може зняти питання експерта, яке не стосується суті справи або предмету експертизи, проте обмежити його право ставити питання правопорушнику, потерпілому, свідкам не може не тільки він, але й навіть суд як колегіальний орган, оскільки таке право надано експерту законом. Як уже вказувалось, присутні в суді експерти-психологи за власною ініціативою можуть висловитися з приводу питань, запропонованих на розгляд психологічної експертизи, або за ініціативою судді (головуючого), вказавши, чи належать запропоновані питання до їх компетенції, – про можливість вирішення їх шляхом проведення простої чи комплексної психологічної експертизи, про необхідність запрошення додаткових фахівців, про проведення експертизи в суді, лабораторних або клінічних умовах, амбулаторно чи стаціонарно; а також можуть запропонувати чіткіше формулювання поставлених питань. Редакція питань і їх послідовність також бувають часом досить нелогічні. Психологам іноді ставляться питання житейського, побутового характеру чи такі, які належать до сфери педагогіки, кримінології, етики та ін. Зрозуміло, що при таких обставинах експерт повинен мати можливість активно брати участь у обговоренні запропонованих питань і формулюванні кінцевої їх редакції [3, с. 150-152].

Проблемним є питання про те, як необхідно вчинити суду, коли є необхідність піддати експертному психологічному дослідженню декількох осіб: наприклад, правопорушника чи потерпілого або декількох свідків. У законі дане питання не врегульоване. Тому необхідно вирішити, чи є психологічною експертизою така стосовно кожного підекспертного, чи є єдина судово-психологічна експертиза, призначена судом у конкретній справі незалежно від кількості підекспертних. В практиці кримінальних судів трапляються випадки, коли по одній справі виноситься ухвала про призначення психологічної експертизи щодо декількох учасників судового розгляду. При цьому стосовно одних призначається амбулаторна проста експертиза, стосовно інших – комісійна, а щодо третіх – комплексна психологічно-психіатрична стаціонарна експертиза.

Психологічна експертиза в суді проводиться у декілька етапів: експерти беруть участь у дослідженні доказів, заявляють у разі необхідності клопотання про допит нових свідків, витребування додаткових документів, які характеризують особу підекспертного, просять суд про перерву в судовому засіданні для проведення експериментального психологічного дослідження або ж про направлення підекспертного (якщо призначена комплексна психолого-психіатрична чи медико-психологічна експертиза) на амбулаторне чи стаціонарне експертне дослідження, складають письмовий висновок, оголошують його

в суді, за клопотанням учасників судового процесу і на розсуд суду піддаються допиту для уточнення положень, викладених у висновку.

Закон у зв'язку із проведенням психологічної експертизи в суді гарантує правопорушнику, потерпілому, їх захисникам і представникам, іншим учасникам судового процесу ряд прав, встановлюючи одночасно й певні обов'язки. Проблемним є питання про можливість для учасників судового процесу й суду бути присутніми при проведенні експертизи, особливо експериментального психологічного дослідження, клінічної бесіди з підекспертним і т.п. Як уже зазначалося, в законі (ст. 147 ЦПК і ст. 82 КАС України) передбачено, що експертиза проводиться в суді чи поза судом якщо це вимагається обставинами експертизи.

Важливим є питання про примусовий порядок проведення експертизи в тому випадку, якщо правопорушник, потерпілий чи свідок відмовляється пройти експертне обслідування. Ми вище вже частково відповідали на це запитання. Додатково вважаємо, що воно повинно вирішуватися судом з урахуванням висновків прокурора і думки учасників процесу. Головним тут залишається порядок: ніхто не може бути насильно підданий експериментальному психологічному обслідуванню. Експерти-психологи можуть провести експертизу і без експериментальної частини. Однак зрозуміло, що така експертиза буде неповною [2, с. 253-254].

У проведенні судово-психологічної експертизи в суді при розгляді справ про адміністративні правопорушення є і друга сторона – технологічна. Тобто сторона бесіди, застосування експериментально-психологічних, тестових методик. Вона полягає в тому, що експерт психолог, виходячи зі свого професійного рівня, експертного досвіду визначає послідовність застосування тих чи інших діагностичних методів, бесіди з підекспертними, характер і методи аналізу документів.

Тому з цієї сторони технологію судово-психологічної експертизи (до речі термін «технологія судової експертизи» був введений М.Я.Сегаєм і В.К.Стринжею) розглядатимемо як спосіб організації проведення експертизи (в суді, експертній чи іншій установі), як синонім експертного дослідження, сукупність управлінських, методичних, технікооформлюючих особливостей [1, с. 142].

Сама ж психологія експертного дослідження складається із таких частин:

1. знання методичних основ експертного дослідження;
2. знання структури експертного висновку;
3. знання критеріїв оцінки отриманих даних;
4. формування переконання експерта в обґрунтованості своїх висновків;
5. формування кінцевих висновків;
6. оформлення результатів експертизи.

Експертне психологічне дослідження базується на вироблених юридичною психологією методологічних основах та на базі методик, розроблених психодіагностикою, медичною, клінічною, спеціальною, віковою та інших психологічних наук. Самі ж методики виступають системою пізнавальних засобів, які і визначають зміст і структуру дослідження.

Експертне психологічне дослідження пов'язане з розумовою діяльністю та має творчий характер, оскільки в його результаті отримується нове знання про обставини і факти психологічного характеру, які мають значення для вирішення в суді справи про адміністративне правопорушення. Ті завдання які вирішує експерт-психолог, поділяються на типові та творчі, хоча творчий аспект домінує. Причина цього – індивідуальність

людської психіки, неповторність психології кожної особистості. Хоч в психологічній експертизі вирішуються і стандартні завдання, пов'язані із застосуванням типових методик дослідження. Експерту-психологу необхідно проводити аналіз вихідних даних про особу (тих, які є в матеріалах справи) та осмислювати результати проведених досліджень перед формулюванням висновку, хоча б експериментальна частина проводилася на базі стандартних методик і тестів.

Висновки. Суд оцінює висновок судово-психологічної експертизи на базі внутрішнього переконання, матеріалів справи і знання законодавства. Навіть така важлива експертиза, як судово-психологічна, не має імперативної, заздалегідь установленної сили. Експертиза проводиться в суді і для суду. А в суді є один суддя, а не два (один в мантії, а другий в білому халаті). І цей суддя (чи склад суду) оцінює судову психологічну експертизу як одне з багатьох джерел доказів, враховує її в комплексі з іншими доказами, посилається (чи не посилається) на неї у рішенні яке виноситься по справі.

Список використаних джерел

1. Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій. Навч. посібник для студ. юрид. спец. навч. закл. – К. : Вид Дім «Ін Юре», 2007. 521 с.
2. Костицький М. В., Луцький М. І. Судово-психологічна експертиза в адміністративному процесі: монографія / М. В. Костицький, М. І. Луцький. – Івано-Франківськ : Видавнича справа, 2011. – 308 с.
3. Луцький М. І. Використання спеціальних психологічних знань судом при розгляді кримінальних справ: навч. посіб. / М. І. Луцький. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 190 с.

Костицький М. В. Особенности проведения судебно-психологической экспертизы в административном процессе

В статье раскрывается специфика и процессуальные особенности проведения судебно-психологической экспертизы в административном процессе. Определяется необходимость участия в содовом заседании судебно-психологического эксперта. Отдельное внимание уделяется анализу технологической стороны судебно-психологической экспертизы.

Ключевые слова: *судебно-психологическая экспертиза, административный процесс, судебное заседание, эксперт, экспертное заключение, психологическое исследование.*

Kostytskyu M. V. Features of forensic psychological examination in the administrative process

The article reveals specificity and procedural features of forensic psychological examination in the administrative process. Determine the need to participate in a meeting of soda forensic psychological experts. Special attention is paid to the analysis of the technological side of forensic psychological examination.

Key words: *forensic psychological examination, administrative proceeding, hearing, expert, expert opinion, psychological research.*

